

RAD ZEMALJSKOG ZAVODA ZA ZAŠTITU SPOMENIKA KULTURE I PRIRODNIH RIJETKOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI U 1955 GODINI

Zavod u svom godišnjaku donosi poseban izvještaj o djelatnosti ustanove u protekloj godini, tako da ovaj po redu četvrti izvještaj pretstavlja ustvari logičan nastavak ranijih izvještaja i prema tome njegov sadržaj ograničiće se na rezultate rada postignute u 1955 godini. Namjera je naša da čitaocima godišnjaka »Naše starine« pružimo uvid o stanju zaštite spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u našoj Republici, o stvarnim rezultatima postignutim u tom periodu tj. o našim uspjesima i teškoćama na koje nailazimo

u vršenju poslova. Zainteresovani čitaoci mogu da sagledaju nedostatke sadašnjeg metoda u radu službe zaštite i eventualno predlože mjere za njeno unapređenje.

Pored upoznavanja s organizacijom Zavoda i njegovim opštim poslovima izvještaj će obuhvatiti, radi lakše preglednosti, konkretne podatke o djelatnosti Zavoda razdijeljene po sektorima rada, upravo onako kako se to u praksi provodi.

ORGANIZACIJA ZAVODA

Najozbiljniji problem pred kojim se Zavod nalazio od samog početka svoga djelovanja bilo je pitanje njegovog stručnog kadra. Od 1947 godine, kada je Zavod imao samo jednog službenika (direktor), to se pitanje postepeno rješavalo tako da mi danas imamo priličan broj ljudi sa odgovarajućim stručnim kvalifikacijama, dovoljno sposobnih da mogu vršiti postavljene im zadatke. Istina taj broj nije tako velik da ga ne bi trebalo proširiti i tako upotpuniti, ali je toliki i takav da može obavljati sve poslove u sadašnjoj fazi djelovanja Zavoda. Naravno, u bližoj i daljoj budućnosti pretstoji nužno proširenje postojećeg kadra kako u pogledu kvantiteta tako isto i primanja u službu onih stručnjaka čije specijalnosti nisu dosada zastupljene (etnograf, biolog i dr.). Ovo iz razloga što se poslovi na kojima rade stručnjaci Zavoda sve više granaju u takvim pravcima koji zahtijevaju angažovanje odgovarajućih eksperata. Zavod je tako na putu da iz ovih početnih oblika zaštite (evidencija, pravna zaštita i sl.) izraste u ustanovu koja će moći da po savremenim principima konzervatorske službe priđe efikasnoj zaštiti spomenika kulture na svom teritoriju.

U pogledu obezbjeđenja stručnog kadra 1955 godina je značila pozitivan korak u rješavanju tog nadasve nužnog problema. Prvog juna 1955 stupio je na dužnost jedan stalni arhitekt kojeg je Zavod stipendirao pri kraju njegovog studija. Krajem godine namjesto honorarnog tehničara postavljen je kao stalni službenik jedan građevinski tehničar. Kada ovome dodamo da imamo i jednog honorarnog arhitekta sa skraćenim radnim vremenom onda prističe činjenica da sa tri lica Arhitektonsko-konzervatorski odsjek može da obavlja najnužnije radove u sadašnjoj fazi zaštite spomenika kulture u našoj Republici.

Sadašnji sastav Arhitektonsko-konzervatorskog odsjeka izgleda ovako: 1 stalni arhitekt, 1 stalni građevinski tehničar i 1 honorarni arhitekt sa skraćenim radnim vremenom.

Polovinom prošle godine na dužnost u Likovno-konzervatorskom odsjeku stupio je jedan svršeni đak Srednje škole za primijenjenu umjetnost, koji obavlja najnužnije poslove u radionici za konzervaciju slika (čišćenje, kopiranje i sl.). Na taj način ovaj odsjek ima tri stručnjaka: 1 akademski slikar, jedan istoričar umjetnosti i jedan preparator. Za referat NOB spomenika, umjesto učitelja koji se ranije bavio ovim poslovima, a koji je prešao u drugu ustanovu, dobili smo stalnog službenika, jednog nastavnika (diplomiranog studenta VPŠ — istoričara). Tokom godine iz Zavoda je prešao u drugu ustanovu pravnik, koji je pored poslova pravne zaštite vršio dužnost sekretara Zavoda. Za sekretara je nakon toga došao jedan administrativni službenik s punom srednjom školom. U sekretarijat je došao i jedan penzioner-honorarni službenik sa skraćenim radnim vremenom, koji vrši dužnost ekonomista. Pred kraj godine dobili smo i jednog učitelja za referenta stručne biblioteke a u perspektivi i za poslove zaštite knjiga. Zavod još uvijek nema stalnog fotografa, etnografa niti je proširio Odsjek za zaštitu prirode u kome sve poslove obavlja samo jedno lice, a ta činjenica ne daje sigurnu garanciju za uspješno obavljanje poslova određenih sektora. Osjeća se naime i gubitak pravnika koji bi trebao da vrši poslove pravne zaštite i koji bi prema tome trebao da bude stalni namještenik Zavoda. U ostalim odsjecima nije bilo nikakvih promjena koje bi mogli pokazati u odnosu na izvještaj o radu Zavoda u 1954 godini.

Prema kvalifikacijama, ne računajući ovdje administrativno osoblje, Zavod na kraju 1955 godine ima sljedeći broj stručnih službenika: 9 visokokvalificiranih stručnjaka — stalnih službenika i 3 stalna službenika sa srednjom stručnom školom. U službi Zavoda se nalaze i dva honorarna visokokvalificirana službenika. Među spomenutim stručnjacima imamo dva naučna i dva stručna saradnika.

EVIDENCIJA SPOMENIKA

Smatrajući da je evidencija spomenika kulture jedan od prvih i najvažnijih naših zadataka, Zavod je ranijih godina najveću pažnju obraćao tom poslu angažujući na evidenciji skoro sve svoje stručnjake i vanjske saradnike sposobne za rad na terenu: Ovaj metod bio je nužan prije svega zato da se dobije bar približna slika našeg kulturno-umjetničkog blaga, a da se nakon toga pristupi odgovarajućim zahvatima zaštite najugroženijih objekata. I kada je veliki dio tih poslova završen pristupilo se, paralelno s tim a i kasnije, sistematizaciji materijala i njegovoj naučnoj obradi. Uporedo s tim vršeni su i konkretni konzervatorski zahvati. Prošle godine Zavod je evidentirao velik broj spomenika i izdao manji broj rješenja o njihovoj formalnoj zaštiti.

Paralelno sa evidencijom spomenika vršeno je i tehničko snimanje i fotografisanje koje su vršili

najviše službenici Zavoda. Krajem godine planoteka se upotpunila na 730 tehničkih snimaka i skica. Dalje, u godini 1955 snimljeno je 160 objekata tako da fototeka krajem 1955 godine posjeduje 2349 fotografija raznih veličina. Broj negativa je skoro upola manji iz razloga što su mnoge fotografije kupljene ili su od pojedinaca poklonjene Zavodu. Njihov broj na kraju 1955 iznosi 1194. Zavod posjeduje i zbirku od 385 klišeja, koji se uglavnom odnose na dosad izašle publikacije Zavoda. Posredstvom Zemaljskog muzeja u Sarajevu Zavod je dobio i 130 komada kopija dokumenata dubrovačkog arhiva koji se odnose na prošlost Bosne i Hercegovine. Posebno se vodi evidencija fotografija, negativa i klišeja za Otsjek zaštite prirodnih rijetkosti. U toj grupi nalazi se 105 kopija s isto tolikim brojem negativa.

KONZERVATORSKI RADOVI NA ARHITEKTONSKIM SPOMENICIMA

Za godinu 1955 Zavod je planirao niz konzervatorsko-restauratorskih radova i drugih zahvata u vezi s tim radovima, ali je usljed pomanjkanja materijalnih sredstava koja su trebali, prema ranijem stavu Izvršnog vijeća NR BiH, osiguravati narodni odbori, na čijem se teritoriju nalaze ugroženi spomenici, samo jedan dio toga plana izvršen u toku godine. U tome vremenu izvršen je i niz drugih zahvata, koji nisu bili planirani, ali su zahtijevali hitnu intervenciju Zavoda, koji je davao pomoć i u materijalnim sredstvima. Pregled svih tih radova i problematike, koja se pojavljivala u vezi s tim radovima, dajemo po mjestima.

BANJA LUKA. U toku godine najakutnije probleme u tome mjestu predstavljali su trijem, džamije Ferhadije i šadrvan pred tom džamijom. Četiri kamena stupa, koji nose snažnu kamenu konstrukciju s kupolicama predvorja džamije, usljed fizičkih i kemijskih promjena u materijalu u znatnoj su mjeri dotrajali i popucali u vertikalnom pravcu u velikim dužinama, i tako je nastala latentna opasnost, da dođe do loma čitave konstrukcije, koju nose ti stupovi. Pukotine su bile uočljive i ranijih godina, ali su ove godine postale još uočljivije. Na tu opasnost Zavod je upozorio Narodni odbor opštine u Banjoj Luci, ali sredstava nije bilo ni za postavu drvene podupore koja treba u slučaju popuštanja stupova prenositi težinu konstrukcije na tlo. Pretpostavljajući, da može doći do loma prije osiguranja sredstava u idućim godinama, Zavod je prikupio svu potrebnu dokumentaciju, po kojoj bi se moglo pristupiti restauraciji: izvršio je tehničko snimanje i cjeline i detalja, a paralelno s tim i foto-snimanje svih dijelova ugrožene konstrukcije.

Šadrvan pred džamijom, koji predstavlja bitan akcenat u urbanističkom ansamblu okoline, već je niz godina u takvu stanju, da ne počiva uopće na vlastitim stupovima (istruli su i dotrajali uslijed atmosferilija), nego na provizornom drvenom podupiraču. NOO u Banjoj Luci bio je obećao i planirao sredstva (389.000.— Din.) za radove na tome objektu, ali su ta sredstva u posljednji čas iz posebnih razloga povučena, i tako ni u god. 1955 nije došlo do opravka. Zavod je sa svoje strane prikupio potrebnu tehničku i foto-dokumentaciju i dao opis potrebnih konzervatorskih zahvata za spašavanje toga objekta. U toku priprema za radove, kad su materijalna sredstva bila u izgledu, nametalo se pitanje na koji način spasiti taj objekt i kao spomenik sam za sebe i kao sastavni

dio urbanističkog kompleksa. Mišljenja stručnjaka i zainteresiranih osoba bila su podijeljena: rušiti postojeću konstrukciju (jer je dobrim dijelom dotrajala) i izvesti novu u istom obliku, rušiti postojeći šadrvan i graditi novi u obliku koji će biti bliži oblicima okolnih objekata (jer postojeći ima oblik koji je jednim dijelom proizašao iz austrijskog baroka), dalje rušiti sadašnji objekt i ne graditi uopće novi, nego konzervirati samo kamenu bazen, čiji je originalitet iz 16. vijeka potpuno očuvan (to se mišljenje baziralo na činjenici, što sadašnji i svaki drugi sličan objekt jednim dijelom zaklanja pogled na džamiju kao glavni spomenik) i, na kraju, ne rušiti današnji objekt uopće, nego ga spašavati tako, da mu se izmijene svi dotrajali konstruktivni dijelovi u istome materijalu i obliku prema postojećoj analogiji, samo mu visinu smanjiti (putem skraćivanja stupova) za cca 40 cm, kako bi se u pogledu visine što bolje vizuelno povezao s okolnim starijim objektima. Zavod je konačno ostao pri tom posljednjem mišljenju, dakle opravljati postojeću konstrukciju, a ne restaurirati je niti rušiti, iako će troškovi takvog opravka stajati isto toliko, koliko i u slučaju potpune obnove spomenika. Nema dokumentacije, a niti bilo kakve druge sigurne pretstave o arhitekturi onog starijeg, prvobitnog šadrvana, i svaka gradnja novog šadrvana u drugom kojem obliku bila bi historijski neautentična i izlazila bi iz okvira konzervatorske i spomeničke politike. Tačno je, da današnja konstrukcija potječe nešto iza god. 1878 (građa djelomično strugana i upotreba tvorničkih čavala), ali je ona jedini dokument koji imamo danas pred očima o tome šadrvanu, i logično je da s konzervatorskog stanovišta treba polaziti od postojeće kao jedino sigurno poznate konstrukcije i u prvome redu to spašavati. Dosljedno tome treba u najvećoj mjeri sačuvati i konstrukciju, koja već postoji, jer samo u tome slučaju možemo reći da je konzervirani šadrvan historijski i arhitektonski identičan onome, kojeg nam je prošlost predala. To su bili razlozi zbog kojih je Zavod ostao na principu stroge konzervacije toga spomenika.

ČAJNIČE. Tu su u dva maha obavljani naknadni krovopokrivački radovi na velikoj kupoli Sinan-begove džamije u ukupnoj vrijednosti od 25.000.— dinara. Glavnina pokrivačkih radova na tome spomeniku izvršena je god. 1954, ali se i u toku god. 1955 ukazala potreba, da se izmijene još neki dotrajali dijelovi olovnog lima, a to je i izvedeno novim pocinčanim limom. Radove su izveli dvojica limara, jedan iz Sarajeva, a drugi iz Čajniča.

GORA kod Livna. Limeni pokrov na crkvi uz fra-
njevački samostan u tome mjestu bio je dotra-
jao, i usljed prodiranja kiše počela je strada-
vati krovna konstrukcija i donji dijelovi objekta.
Spasavalački zahvat bio je u tome, što se izmijenio
pokrov novim pocinčanim limom, a u to je utrošeno
500.000.— dinara iz sredstava NOO Livno.

MOSTAR. Uprava za čuvanje i održavanje spo-
menika kulture i prirodnih rijetkosti grada i sreza u
Mostaru izvela je niz značajnih konzervatorskih i
restauratorskih radova i priprema za te radove u
ukupnoj vrijednosti od oko 15,500.000.— dinara,
od čega je NOS Mostar dao 4,000.000.— dinara,
a ostalu svotu Izvršno vijeće NR BiH.

Najvažniji radovi obavljali su se u vezi sa pozna-
tim Starim mostom preko Neretve. Materijal u nje-
govoj konstrukciji je prilično dotrajao, i time se uka-
zala opasnost, da jednog dana može doći do loma vri-
jednog spomenika. Na putu pronalazjenja metoda za
konstruktivnu konsolidaciju objekta konzultiran je niz
stručnjaka u zemlji i jedan iz inostranstva, koji su
davali svoja mišljenja bilo radom u institutima i la-
boratorijima ili pak neposrednim studijom stanja
objekta na samom terenu. U sastavu takvog rada
izvršeni su i sljedeći važni poslovi na samome objektu:
sondiranje uporišta, ispitivanje materijala ugrađenog
u most i onog u kamenolomu, iz kojeg se dobivao taj
materijal, a to ispitivanje vršilo se u tri naša Zavoda
za ispitivanje građevnog materijala, potom detaljni
tehnički snimci mosta i izrada nacrtu dotrajalih dije-
lova, zatim snimanje profila Neretve (20 m uzvodno
i nizvodno), ispitivanje temelja mosta (rad s ronilač-
kom ekipom), foto-snimanje detalja mosta, fotogra-
metrijsko snimanje mosta, snimanje filmske doku-
mentacije o radovima na mostu, uzimanje gipsanih
odljeva natpisa pod mostom te izrada planova za
asanaciju spomenika. Rezultate svih tih radova pro-
učavala je u dva maha posebna komisija za pitanje
Starog mosta u samome mjestu, ali se obzirom na
delikatnost radova nije moglo još doći do jedne si-
gurne metode, kojom bi se most mogao spasiti uz
maksimalno čuvanje postojeće konstrukcije i nje-
noga oblika. Iznesena su mišljenja, koja su imala
jake zagovorače, da bi u tu svrhu najprikladnije
bilo izraditi tanki armirano-betonski svod na čitavoj
unutrašnjoj liniji mosta, koji bi u datom momentu
mogao prenositi težinu čitave konstrukcije na uporišta,
ali se u vezi s tim pojavilo drugo, također važno
pitanje: kako izgraditi taj armirano-betonski svod,
a da se očuva prvobitni izgled mosta. Iako su izvršeni
gore izneseni važni pripremni radovi, rješenje spa-
šavanja mosta ne će se moći dobiti po gotovo opće-
nitom mišljenju komisije, dok se ne ispita sama
utroba mosta i dok se ne vidi stanje materijala u
tome dijelu objekta. Glavni radovi na utvrđivanju
objekta otpočeće, nadamo se, iduće, 1956 godine, a za
njih treba osigurati znatna materijalna sredstva,
jer se radi o zamašnim poslovima na objektu, čije zna-
čenje prelazi i izvan naših državnih granica.

Uporedo s pripremnim radovima na mostu vršio se
niz radova i u neposrednoj okolini koja čini organi-
čnu i urbanističku cjelinu s mostom i koju kao takvu
valja pod svaku cijenu očuvati, jer tek u takvom
ambijentu kamena masa mosta dobiva pravi izraz.
Prije svega napravljene su četiri urbanističke i arhi-
tektonske paralele skica za konzervaciju i restauraciju
toga dijela grada, a uporedo s tim i, djelomično na
osnovi prikupljene dokumentacije, a djelomično na

temelju gornjih skica, restauriran je u starome obliku
niz dućana i magaza u čaršiji Kujundžiluku, koja se
nadovezuje neposredno na most na lijevoj strani Ne-
retve. Dalje, skinut je nasip na lijevom čelu mosta
u Hendeku i ispod njega otkrivena originalna kal-
drma iz 16. vijeka, a istodobno i snižen nivo ulice
(prilaza k mostu). Taj nasip potječe, vjerovatno, iz
novijeg, austrijskog doba, i kad je on bio napravljen,
ulazi i etaže okolnih dućana i magaza morale su biti
povišene. Danas, kad se nasip uklonio, ulazi i etaže
na tim objektima ponovo su vraćeni u svoj stari
položaj.

Sastavnu čest historijskog, arhitektonskog i urba-
nističkog kompleksa oko Staroga mosta sačinjava i
dio neposredno uz most na desnoj obali Neretve. I
taj će dio valjati konzervirati, a djelomično i resta-
urirati u starom stilu. U okviru tih planova dosada,
upravo u godini 1955 je djelomično konzervirana, a
djelomično restaurirana tabhana, stara turska ra-
dionica za štavljenje kože, koja će se moći privesti
korisnoj suvremenoj namjeni. Ti radovi, koji su bili
pretežno restauratorskog karaktera, odnosili su se na
izradu uređaja za stupu i bačve valjarice, zatim na
uređenje i zidanje kanala za tabačke naprave, zidanje
ugaonog objekta uz stupu i džamiju Tabadžicu te na
izradu stepenica i brvana za prelaz preko spomenu-
tog kanala. — Pored tih zahvata, u tome dijelu vršeni
su radovi još u samoj čaršiji, gdje su obnovljeni
kanati na nekim čefencima i nanovo prekriveni du-
ćani, te na obližnjem turskom kupatilu (hamam-
mu), na kojem su izrađeni i ugrađeni novi vijenci od
sedre.

Radovi na navedenom historijskom kompleksu na-
stavlja se i idućih godina.

Ostali konzervatorsko-restauratorski radovi Upra-
ve, kojih je također bio dobar broj, odnose se na po-
jedine objekte u Mostaru i izvan toga grada. U
samome mjestu vršeni su radovi na sljedećim objek-
tima, koji stoje pod zaštitom: Kajtažova kuća: ob-
nova krovne konstrukcije i pokrivanje pločom iznad
selamluka i haremluka. Objekti ispred pozori-
šta: rušenje starih zidova i prenos detalja sa du-
ćana na ulici, rušenje novootkrivenog zabata jedne
stare turske građevine, vjerovatno hana, i pekare uz
tu građevinu te prenos detalja s tih novootkrivenih
objekata. Čorovića kuća: pokrivanje novom
pločom i uređenje magaze za maketarnicu. Šehju-
jina kuća: izmjena 50% krovne konstrukcije,
prekrivanje novom pločom i zidanje podzida nad Ne-
retvom. Stara pravoslavna crkva: iskop
rova do temelja oko crkve, postavljanje betonskog
temelja ispod vanjskih zidova cijelog spomenika, iz-
rada horizontalne i vertikalne izolacije i drenažnog
kanala oko objekta. Vučijakovića džamija: re-
stauracija polupanog minbera. Koskina džamija
popravlak olovnog krova, izolacija prozora od
vlage. Džamija u Podhumu: zidanje dijelova
ogradnog zida. Kula uz most na desnoj obali Ne-
retve: uvođenje elektro-instalacija, ponovno prekri-
vanje pločom, instalacija vodovoda, zahoda i umiva-
onika, uređenje podova, krečenje i postava sećija.
Kresina džamija: izrada jednog perforiranog
kamenog prozora te izrada i ostakljenje ostalih pro-
zora.

Izvan Mostara Uprava je u svome radu interve-
nisala u dva mjesta: u Blagaju i Žitomislju. U
prvom mjestu izmijenjena je krovna konstrukcija i
izveden pokrov novom pločom na Kolakovića
kući, vrijednom spomeniku stare stambene arhitek-

ture Hercegovine, a u drugom mjestu izvršeno je geodetsko snimanje starog naselja oko crkve.

OSTROŽAC kod Cazina. Radovi, koji su izvođeni u toku god. 1955. na opravku srednjovjekovne i turske tvrđave te neogotičkog zamka u toj tvrđavi u Ostrošcu predstavljaju samo jednu etapu u zahvatima, koji su vršeni prijašnjih godina i koji će se obavljati još nekoliko građevnih sezona. U okviru iznosa od šest milijuna dinara, što ga je kreditiralo Izvršno vijeće NR BiH isključivo za taj spomenički kompleks u god. 1955. izvršeni su zamašniji konzervatorski radovi. Na samome zamku izmijenjeni su svi dotrajali dijelovi krovne konstrukcije nad glavnom tavanskom prostorijom i izvedeno ponovno prekrivanje zapadne plohe toga krovišta novom šimlom. Osjeća se potreba izmjene i istočne plohe, ali to ove godine nije moglo doći u obzir. Dalje — popravljena je južna terasa i obodna kamena ograda, izmijenjena stropna konstrukcija u površini od cca 25 m² te pročišćeni i osposobljeni dimnjaci i kanalizacija u samome objektu. No, najveći dio zahvata izveden je na konzervaciji a djelomično i restauriranju građevnih elemenata same tvrđave: opravljene su plohe dviju tabija (bastiona), vanjska ploha okrugle srednjovjekovne kule, bedemi na manjim površinama, ulazna kapija, zid i ćelije u malom dvorištu srednjovjekovne jezgre, svodovi u spomenutim ćelijama, zatim restaurirano kameno stubište uz tabiju i ekonomske (novije) objekte te izveden snažan potporni stup pod t. zv. razglednim tornjičem uz sam zamak.

Kod ovogodišnjih opsežnijih konzervatorskih radova na tome kompleksu pojavila su se dva delikatna problema: prvi je bilo pitanje načina odnosno strukture zidanja novih ploha u odnosu na stare. Naime, problem je bio u tome kako odvojiti današnji opravak od starijeg zidanja, jer je to u historiskom smislu neobično važno. Da li unotrijebiti drugačiju strukturu zidanja i drugačije oblike kamenova ili to postići na koji drugi način? Put je konačno nađen: primijenjena je potpuno ista, stara struktura zidanja te isti oblici i vrsta kamena (krečnjak i sedra), a svo razlikovanje u opravi ističe se u drugačijoj žbuci; umjesto običnog krečnog maltera s dodatkom pijeska uzet je cementni malter s pijeskom koji s jedne strane, predstavlja mnogo jače vezno sredstvo, a, s druge strane patinu zida u izvjesnom smislu prikazuje u drugoj nijansi. Kad su na taj način bili izvedeni ti radovi, efekat je bio zadovoljavajući. To razlikovanje u patini novih dijelova u odnosu na stare uopće ne udara u oči običnim posmatračima, i ta dva dijela, novi i stari, imaju dojam iskonske cjeline, a taj nam je momenat neobično važan, ali i stručno oko odmah može baš po toj vrsti žbuke i njenoj patini prepoznati šta je staro a šta novo.

Drugi problem bio je konstruktivne i statičke naravi: kako spriječiti lom razglednog tornjića i time spasiti jedan neobično lijep atraktivni element neogotičkog zamka. Tvrđavni bedem na kojem tornjić leži pukao je, a razgledni tornjić, štaviše, konzolno je isturen preko toga bedema i tako stvara vrlo opasan statički momenat koji se približava maksimumu. Ispitivanjem na terenu utvrdilo se da je pomak konstrukcije nastao usljed bočnog hidrostatskog tlaka na bedem (kanali za odvod vode s terase bili su začepljeni, i voda se akumulirala s unutrašnje strane bedema), a statičkim računom u Zavodu utvrdilo se da su statičke vrijednosti bočnog pritiska tla i momenta od konzole blizu maksimuma i da bi prvi jači zemljotres doveo do poremećaja masa i katastrofe. Za spasavalački zahvat bile su pred konzervatorom dvije alternative: ili povezati čeličnim uzetima (sajlama) razgledni tornjić za zidove zamka i time spriječiti

njegov pomak na suprotnu stranu pa onda demontirati taj tornjić i utvrditi temeljni zid (bedem), ili pak ispod razglednog tornjića izvesti kosi kameni potporni stup, kontrafor, uz sami bedem, koji će poduhvatiti konzolu i teret prenositi novim pravcem na tlo u slučaju popuštanja gornje konstrukcije. Prva metoda nije obećavala sigurnost za objekat i živote radnika pa se pribjegli onoj drugoj, iako znatno skupljoj. No, ni to nije bilo jednostavno i posve sigurno izvođenje: nosivo tlo za temelj kontrafora nalazi se dva metra ispod dna snažnog bedema i tornjića nad njim, a to znači da valja potkopavati sam bedem za čitava dva metra dubine, a četiri metra dužine (u liniji bedema), i baš se tu krila druga opasnost, naime najmanji pomak tla ispod bedema prema iskopanoj jami doveo bi do loma konstrukcije i do sigurne pogibije čitave ekipe radnika. Tome se doskočilo na drugi način: temeljna jama za podnožje stupa nije se odmah kopala na čitavoj dužini zida, nego u naizmjeničnim lamelama od svega pola metra širine, ito okomito na zid a u razmacima od pola metra jednu od druge. Kad su te lamele bile iskopane, odmah se pristupilo i zidanju na tim dijelovima s nabijanjem betona u plohi koja veže tlo ispod bedema i zidanu masu, kako ne bi došlo do eventualnih parcijalnih pomaka tla, a kad je to bilo sve gotovo, doznad podnožja bedema, pristupilo se iskopu i zidanju drugih lamela između već iskopanih i zazidanih. Metoda se pokazala sigurnom i, prema tome, ispravnom. Kad smo tako osigurali pomak tornjića i bedema ispod njega, sad se bez opasnosti može pristupiti demontaži i ponovnoj izgradnji razglednog tornjića te liječenju pukotina u bedemu na kojem leži taj tornjić.

PAPRAĆA. Na Srpsko-pravoslavnom manastiru izvršen je opravak krovišta u vrijednosti od 100.000 dinara, koju je svotu na obrazloženje Zavoda dao Sreski narodni odbor u Zvorniku. Izmijenjeni su dotrajali dijelovi krovne konstrukcije, trule i polomljene letve te prekičen pokrov novim, a djelomično i starim biber-crijepom. Prilikom tih opravaka izvršeno je i tehničko snimanje toga spomenika za potrebe naše planoteke.

POČITELJ. U ljeto god. 1955 vršeni su daljnji radovi na džamiji u Počitelju, vrlo vrijednom spomeniku 16. vijeka. Ovoga puta obavljeno je prekrivanje velike kupole, kupolica i svih vijenaca novim olovnim limom debljine 1.5 mm. Taj posao izvršila je limarska radnja Dževada Kovačevića iz Sarajeva. Cio taj posao, t. j. skidanje staroga olova, iznošenje olovnih svrtaka u težini od 100 kg po komadu do na vrh kupole te novo prekrivanje s dvostrukim preklopima izvršeno je bez ikakvih stalnih, fiksnih skela. Stari željezni lanac koji je bio već i otprije pričvršćen za tjemenu kupole i t. zv. štrik-lotre bila su jedina pomoćna sredstva u radu. Ta metoda rada moći će se, prema tome, primijeniti i ubuduće kod sličnih radova bez izgradnje i postave drvenih skela, koje i odugovlače i znatno poskupljuju radove. Kompariranjem tačno premjerenih površina, koje su se trebale pokriti, te kvadrature utrošenog novog materijala došlo se do važne konstatacije, da dvostruki šavovi (preklopi) olovnih ploča i odresci (otpac) kod krojenja povećavaju kvadraturu olova tačno za 20% od ukupno stvarno potrebne površine, a taj nam je podatak važan kod narudžbe i prevoza olova, jer je taj materijal dosta skup.

Istoga ljeta organizirano je i izvršeno sistematsko snimanje i fotografisanje stare arhitekture u tome mjestu. Napravljeni su svi potrebni tehnički snimci sedamnaest objekata, a među njima su najznačajniji predstavnici fortifikacije, stambene arhitekture i drugih vrsta građevina.

Džamija u Počitelju, rad na falcovanju novog olovnog pokrova.

PRAČA. Na Mahalskoj džamiji, spomeniku iz 16. vijeka vršeni su veći opravci iz sredstava, koje je dala tamošnja vjerska zajednica. Opravljena je i nanovo prekrivena krovna konstrukcija, izvršeno novo žbukanje unutrašnjosti i vanjštine i izvedena drvena konstrukcija trijema. Zavod je sa svoje strane dao stručna uputstva i naknadnu pomoć od Din. 12.500.— za opravak šerefe na munari i za prevlačenje limom sastava krovne konstrukcije s munarom, jer je na tome sastavu postojala mogućnost propuštanja vode i upropaštavanja podnožja munare.

LIKOVNO-KONZERVATORSKI RADOVI

Rad Likovno-konzervatorskog otdjeka kao i svih ostalih sektora ovog Zavoda, zasnivao se na temelju unaprijed sačinjenog godišnjeg plana rada, razdijeljenog po mjesecima. Cjelokupna djelatnost ovoga otdjeka odvijala se u sljedećim disciplinama: evidencija spomenika i njihovo proučavanje; komisijski pregled značajnijih objekata, čišćenje i kopiranje zidnih slika; zaštitne mjere na slikama, na pločama i tablama; propaganda i agitacija.

Evidentiranje spomenika vršeno je prema iskustvima iz prošlih godina s tim što se u zimskim mjesecima vršilo u krajevima sa toplijom klimom a u ljetnim u krajevima sa hladnijim podnebljem.

SARAJEVO. Opravak i održavanje spomenika u Sarajevu bili su u brizi Muzeja grada Sarajeva, no, mi nemamo pri ruci podataka o izvršenim konzervatorskim zahvatima i visini sredstava, koja su u to ime uložena, jer te podatke nismo dobili od Muzeja, iako smo ih izričito tražili. Zna se samo to, da je izvršen opravak jedne tabije na staroj vratničkoj tvrđavi i pre pokrivanje novim olovnim limom me-drese Kuršumlije. I Zavod je sa svoje strane izvršio dva zahvata u tome mjestu: naknadni (dopunski) stolarski i staklarski radovi na musafirhani (tekiji) na Bembaši i opravak konstrukcije i pet soba Morića hana, u kojem je Zavod smjestio jedan dio svojih uredskih prostorija. Na tome važnom spomeniku bilo je i radova koje su plaćali za svoje potrebe i drugi investitori. Naime, u toku godine tri sarajevska projektantska preduzeća uzeli su po niz soba na katu za svoje uredske prostorije i primili se opravka tih soba. Radovi nisu u potpunosti završeni u godini 1955.

SOPOTNICA. Na crkvi Hercega Stjepana bili su planirani opravci i napravljeni potrebni opisi konzervatorskih radova u visini od Din 316.980.— Radovi su, međutim, zbog nestašice materijalnih sredstava izvedeni u iznosu od Din 136.000.—, od čega je dao SNO Goražde Din 100.000.—, a ostatak Srpsko-pravoslavna crkvena opština u Goraždu. U okviru toga iznosa obavljani su sljedeći radovi: prezidavanje vanjskog nosivog zida na dvorišnoj zgradi prizemnici (dužina 9,00 m) s postavom starih vrata, izrada pregradnog zida u istoj zgradi, zidanje kamenih stuba pred tom zgradom i izravnanje krovne i stropne konstrukcije na tome objektu u dvorištu te ugradba dvo-krilnih vrata na izlazu u groblje i daljnji sitni radovi.

SREBRNIK. Stari srednjovjekovni i turski grad istoga imena, jedan od najočuvanijih spomenika te vrste u Bosni, već dugo godina čeka na konzervatorske radove. Kao i god. 1954, i u sljedećoj su godini vršeni pripremni radovi za opravak toga spomenika: u okviru iznosa od Din 280.000— što ga je dao NOS-a u Tuzli, izvršen je opravak zidova jedne stambene zgrade, ali radovi nisu dovršeni zbog pomanjkanja sredstava. Zavod je sa svoje strane dao pak napraviti tehničke snimke glavne kule i stambene zgrade u tome kompleksu, a tlocrt grada napravljen je još prošle, 1954 godine.

STOLAC. U tome mjestu u toku godine nisu vršeni nikakvi konzervatorski zahvati, ali je organizirano i izvedeno tehničko snimanje najznačajnijih objekata orijentalne arhitekture te kršćanskih nadgrobničkih spomenika sa zanimljivom ornamentikom i simbolikom iz prošloga vijeka. Napravljeni su svi potrebni tehnički snimci zajedno s detaljima, šesnaest objekata (ukupno 48 listova), među kojim su u najvećem broju zastupljene stambene zgrade.

relativno dobro očuvane »Poklonstvo kraljeva« i »Sv. Pavle sa legendom« u posjedu pravoslavne crkve u Trebinju. Prva slika je rad majstora dubrovačke škole vjerovatno s početka XVI stoljeća, dok je druga poznogrčki rad s početka prošlog vijeka. Vrijedna pažnje je jedna diploma iz XVII vijeka, pisana na pergameni sa velikom lijepo oslikanom vinjetom, koju je mletački dužd uputio 1696 svom zapovjedniku i ka-luđerima manastira Tvrdoša u vezi s uspješnim bor-bama s Turcima, potvrđujući im pravo na ranija imanja. Diploma se nalazi u parohijskom domu u Trebinju. Komisije koje su izvršile pregled naprijed spomenutih crkava ustanovile su da su zidne slike ma-nastirske crkve u Dužima potpuno upropaštene i da im nema pomoći, dok slike u ostale tri spomenute crkve zahtijevaju hitnu intervenciju konzervatora, naravno uz prethodan pregled jedne šire komisije. Ovo se osobito odnosi na manastir Dobričevo koji će, vjerovatno, doći pod vodu, prema projektu za iz-gradnju hidrocentrale na Trebišnjici. U ovim crkva-ma, zbog prokišnjavanja, voda je nanijela toliko sedre i stvorila toliko salitre po zidnim slikama, da taj nanos pravi čitave kore po slikama, debele na mje-stima i do 1 cm. Na taj način nastao je jedan ozbil-jan konzervatorski problem kojim će se, u bliskoj budućnosti, morati da pozabave i stručnjaci izvan našeg Zavoda. Crkva sv. Arandela kod Lastve leži usred jedne srednjovjekovne nekropole. U njenim temeljima uzidani su stećci a na jednom mjestu i ko-mad nadgrobnog spomenika župana Krnja (kasnijeg monaha Teodozija). Nedaleko ove crkve nalazi se i stari grad Klobuk koji suvereno dominira okolicom.

Pravoslavna crkva u Stocu posjeduje niz dobrih slika na ikonostasu. One su dobro pričvršćene i teško da se mogu skinuti bez oštećenja. Slike su u rela-tivno slabom stanju očuvanosti. U toj crkvi nedavno je otkrivena i jedna mala slika Bogorodice, rad poznatog vojvodanskog slikara Pavla Sirnića iz 1867 g. Prilikom posjete franjevačkom samostanu u Humcu kod Ljubuškog ustanovljeno je da ovaj samostan ne posjeduje nikakve umjetničke slike kako se to pretpostavljalo, budući zidove samostanske crkve ukrašavaju slike koje pokazuju tvorničku proizvodnju. Evidencijom spomenika u Mostaru utvrđeno je da se u posjedu Stare pravoslavne crkve nalazi veći broj ikona. Dvije od njih fotografisane su u cjelini i u detaljima. To su: Ikona sv. Jovana Krstitelja koja se pripisuje mletačkoj školi XV vijeka i ikona »Bogorodica Faneromeni«, rad majstora italokritske škole, koja vjerovatno potječe iz Mletaka i pripada XVI stoljeću. Obje su ikone oštećene pa su u svrhu konzervacije prenesene u radionicu našeg Zavoda.

Evidentiranjem spomenika u sjeveroistočnoj Bosni (Bijeljina, Brčko, Tuzla i njihova okolica) ustanovljeno je da se rimokatolička crkva u Tuzli — makar i perifer-no — nalazi u oblasti slijeganja terena, zbog čega su došle u opasnost zidne slike crkve koje je radio slikar J. Pellarini. Neke su freske uslijed slijeganja popucale, zbog čega je zaključeno da jedna šira ko-misija stručnjaka izvrši pregled crkve početkom 1956 godine. U spremnici srpsko-pravoslavne crkve u Brčkom nađeno je 6 portreta koje je slikao Stevo To-dorović, slikar iz Beograda. Slike su bile smještene na nepodesnom mjestu. Portreti predstavljaju dobro-tvore crkve (uništene u ratu kada je s njom propao ikonostas). Intervencijom našeg službenika slike su prenesene u kancelariju pravoslavne parohije u Brčkom. Južno od Brčkoga u selu Mačkocvu, gdje su se pred rat nalazile četiri velike slike na platnu s kraja XVIII vijeka, ustanovljeno je da su za vrijeme rata tri potpuno uništene a da je od četvrte ostalo tek nekoliko fragmenata. Međutim, u crkvi je nađena veoma vrijedna slika Madone sa Isusom i sv. Ivanom. Slika je velikih dimenzija rađena temperom na dasci — venecijanski rad XVI ili XVII stoljeća. Na pole-

đini daske nalazi se etiketa i broj neke venecijan-ske institucije. Zbog ugroženosti slika je, intervenci-jom Zavoda, prenesena u Srpsko-pravoslavnu paro-hiju u Tuzli. U Puračiću kod Tuzle, u pravoslavnoj crkvi, pronađena je jedna veća vrlo vrijedna ikona Bogorodice, rad venecijanskog majstora XVI ili XVII vijeka. Uz nju je nađena i jedna kvalitetno dobra ikona manjih dimenzija, rad domaćeg majstora, sa temom »Uznesenje Hristovo«.

Prilikom evidencije spomenika u Bosanskoj Kra-jini ustanovljeno je da su neke klesarske radionice radile ornamentirane nadgrobne spomenike za čitavu Krajinu. Njihova ornamentika je plastična, sastavljena od biljnih, geometrijskih i fantastičnih oblika, kompo-ziciono lijepo složenih i većinom lijeno obojenih. Po-red ranije otkrivenih autora (Zulići) pronađeno je jedno novo ime s početka prošlog vijeka iz porodice Veselići. U Banjoj Luci su, u pravoslavnoj kapeli, pored nekih ikona domaćih majstora, pronađeni i kartoni pok. slikara Pere Popovića na temelju kojih su svojevremeno izrađeni u Italiji mozaici za novu pravoslavnu crkvu u Banjoj Luci koja je razorena početkom prošlog rata. U Bos. Kostajnici u pravo-slavnoj kapeli sačuvane su neke ikone, rad domaćeg majstora Steve Subana, a u Bos. Dubici, u katoličkoj crkvi, lijepa slika na platnu koja prikazuje Uzašašće Marijino.

Evidencijom spomenika u okolini Sarajeva (Hadžići, Pazarić, Prača, Ilijaš, Pale) otkrivene su u Pazariću, pored drugih vrijednih slika, ikona Bogorodice, lijep rad majstora kritske škole, dok je u Hadžićima nađena slika Bogorodice s malim Isusom, rad nepoznatog majstora italijanske škole XV ili XVI vijeka, rađena tempera bojama na dasci za koju bi se moglo reći da je jedna od najljepših slika te vrste u našoj Republici. Na obje gore spomenute slike izvedena je preventivna konzervacija i čišćenje. U Ilijašu nađene su dvije slike našeg poznatog slikara Špire Bocarića.

Proučavanje spomenika vršeno je u obje pravo-slavne crkve u Mostaru o čemu će izići posebna stu-dija, a zatim i umjetničkih predmeta u posjedu fra-njevačkog samostana u Fojnici o čemu imamo zase-ban članak u ovom broju »Naših starina«.

Tokom godine posvećena je posebna briga prouča-vanju spomenika islamske ornamentike, kako na spo-menicima arhitekture tako isto i na spomenicima se-pulkralne arhitekture u BiH. Zavod je uz pomoć vanjskih saradnika izvršio temeljitije proučavanje najstarije turske ornamentike na spoljašnjim zidovima Šarene džamije u Travniku, koja je u dva tri maha kasnije prebojavana. Ustanovljeno je pokusima da se skidanjem kasnijih slojeva koji su od atmosferilija jako oštećeni može dobiti jasna slika starih dekora-cija, za čiju je restauraciju predložen plan. Prouča-vanjem turske slikane ornamentike ustanovljeno je da su se slikari služili, i pored jake upotrebe orijental-nih motiva domaćim motivima, koji su negdje obilno upotrebljeni (Dizdareva džamija u Jajcu). Prilikom proučavanja slikanih dekoracija na zidovima Aladža-džamije u Foči utvrđeno je da su sve unutrašnje zidne slikarije mehanički rad novijeg vremena i da će ih trebati skinuti na više mjesta kako bi se došlo do tragova prvobitne ornamentike od koje su ostali vidni detalji na spoljašnjem zidu džamije u pre-dvorju. Tako bi se, prema otkrivenim dijelovima, mogle izvesti studije za oživljavanje stare ornamen-tike ili za ponovno dekorisanje na temelju starog. Prilikom proučavanja zidnih slikarija u Aladži otkri-veno je da je prvobitni temelj na kome je slikar iz-odio svoje djelo imao dva sloja, donji, sastavljen od kreča i sjeckane kudjelje ili pamuka. Studije turske ornamentike prenesene su i na druge objekte u Bosni i Hercegovini i odvijaju se prema predviđenom planu (Mostar, Livno, Bihać, Gradačac).

Zbog delikatnog problema konzervacije nekih spomenika tokom godine su radile i neke komisije stručnjaka koje su izvršile pregled nekoliko važnijih spomenika i predložile Zavodu mjere koje treba preduzeti za zaštitu ugroženih objekata. Pored komisija o kojima smo već govorili a koje su izvršile pregled nekoliko sakralnih spomenika u okolini Trebinja formirana je i jedna komisija u kojoj je učestvovao i stručnjak Restauratorske radionice Jugoslavenske akademije iz Zagreba, a koja je pregledala stare slike u Kreševu. Druga jedna komisija u kojoj su učestvovali stručnjaci Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture iz Beograda, radila je na pregledu ranije konzerviranih ikona u Lomnici i Staroj pravoslavnoj crkvi u Sarajevu, koje su počele da dobivaju krakolure na površini. Komisija je utvrdila da je potrebno da se na ugroženim ikonama izvrši ponovna konzervacija, budući da se raniji metod pokazao pogrešan. Paralelno s tim komisija je pregledala i zidne slike u Sinanovoj tekiji u Sarajevu i predložila njihovu konzervaciju. Posebno je bila formirana komisija koju su isključivo sačinjavali stručnjaci Zavoda a koja je izvršila pregled stanja poznate biblioteke franjevačkog samostana u Kreševu i predložila mjere da se to stanje popravi.

I ove godine nastavljeno je čišćenje i kopiranje fresaka u crkvi Lomnici kod Vlasenice. Ovaj rad obavljen je uz pomoć vanjskih saradnika. I pored rđavih atmosferskih prilika (neprekidno je padala kiša) u roku od 14 dana očišćeno je 68,5 m² slikanog zida. Kopiranje fresaka vršeno je u dobrušskoj crkvi kod Višegrada. Tako je kopirana i završena kopija Kitorske freske na kojoj je prikazan u naravnoj veličini župan Pribil i njegova dva sina. Napravljena je također i kopija freske Bogorodice u crkvi manastiru Zavale.

Tokom godine održavani su na terenu stručni savjeti s vlasnicima spomenika, koje su stručnjaci Zavoda upoznavali o vrijednosti spomenika i načinu

njihova čuvanja. Naročito su bili korisni sastanci s čuvarima sakralnih spomenika a također i s visokim vjerskim funkcionerima u vezi s konzervacijom spomenika. Putem štampe i radija a također i putem većeg broja predavanja otsjek je učestvovao u propagandi za zaštitu spomenika kulture.

Studijskih putovanja u inostranstvo nije bilo, mada je drug Tihić putovao u Beč da učestvuje kao posmatrač na sastanku komisije ICOM-a.

I ove godine odjeljenje se pozabavilo s prikupljanjem tehničkog materijala i opreme za konzervatorsku radionicu. Uz manje zahvate na ikonama vršila se i potpunija konzervacija nekoliko spomenutih ikona. Osnovni zahvat sastojao se u sastavljanju prepuklih dasaka, skidanju kasnijih premaza boje i proste pozlate, u kitovanju i zalepljivanju nabreklih mjesta te skidanju čađi i pocrnjelog laka.

Uz redovnu administraciju uredski poslovi ovog odjeljenja obuhvatali su: nošenje novozaštićenih spomenika sa svom njihovom dokumentacijom, vođenje evidencije o izvršenju plana rada, pribilježavanju podataka o radu na terenu i evidenciji o kretanju potrošnog materijala u radionici i na terenu u vezi s konzervacijom.

Da bi se poslovi ovog odjeljenja obavljali što uspješnije bilo bi potrebno osigurati niz tehničkih pomagala kao što su na pr. fotoaparat za blisko snimanje (detalji), pribor za osvjetljavanje enterijera i omogućavanje rada u njemu (lampa), zatim skele i ljestve a posebno problem prostorija za radionicu sa savremenim tehničkim inventarom za konzervaciju, osobito umjetničkih slika. Pri radu odjeljenja ima i drugih poteškoća kao što je napr. ograničeno radno vrijeme vanjskih suradnika, udaljenost mnogih spomenika od glavnih saobraćajnih linija i nedostatak prevoznih sredstava. To su sve objektivne poteškoće s kojima se stručnjaci ovoga odjeljenja bore u radu i koje u mnogome otežavaju da uspjesi otsjeka budu veći.

ARHEOLOŠKI RADOVI

Ove godine je konačno ispitano arheološko nalazište na Crkvini poviše ušća Usore kod Doboja. U centru pažnje nalazi se najdublji arheološki sloj s ostacima naselja koje se, vjerovatno, može datirati u starije kameno doba. Nalazište je potpuno istraženo, dok se materijal nalazi u obradi. Ovim iskopavanjem je konačno riješeno pitanje arheoloških ostataka kod ušća Usore, koji su bili stalno ugroženi zbog eksploatacije kamenoloma.

U Gornjoj Orahovici kod Gračanice načeta je jedna nekropola iz brončanog doba. Intervencijom arheologa Zemaljskog muzeja istražen je oštećeni dio nalazišta, dok je ostatak stavljen pod zaštitu države, i time osigurana njegova dalja egzistencija.

U Sanskom Mostu došlo je do otkrića novih ilirskih grobova iz željeznog doba. Nakon rada F. Fiale u blizini tog mjesta, početkom ovog vijeka, vladalo je uvjerenje da je nekropola potpuno istražena. U njenoj blizini započeta je sada izgradnja novog naselja, a kopanjem temelja za te kuće naišlo se na nove netaknute grobove. Lokalitet je privremeno zaštićen. U planu je da se tokom narednih godina istraži ugroženi teren.

Ove godine došlo je do slučajnog otkrića jedne neolitske naseobine u špilji Zelena Peć poviše vrela Bune u Blagaju kod Mostara. Materijal je iskopan. Istraženi su samo arheološki slojevi dok će geološko-paleontološka istraživanja biti provedena tokom 1956 godine.

U okolini Bihća izvršeno je na nekoliko mjesta sistematsko istraživanje antičkih lokaliteta. Iskopavanja su dala vrlo dobre rezultate.

Isto tako dobili smo odličan materijal iskopavanjem na nekropoli u Butilama kod Rajlovca. Vremenski raspon ovog grobišta je vrlo širok. Pored grobova s predmetima tipično rimskog porijekla nalazi se nižu sve do XIII i (XIV stoljeća. Do otkrivanja nekropole došlo je slučajno građevinskim radovima. Sistematsko otkopavanje je počelo nakon što je jedan dio nalazišta bio već razoren. Kod Brodca u istočnoj Posavini izvršeno je reviziono iskopavanje na već poznatom nalazištu iliro-rimskih grobova. Odatle su potjecali i neki predmeti ranoslovenskog porijekla. Ovogodišnjim iskopavanjem nije se dobio nikakav novi materijal. Nekropola je, prema tome, već ranije uglavnom prekopana, pa se tako moramo zadovoljiti dosadašnjim rezultatima. Iskopavanjem jedne rimske zgrade u blizini Brodca dobiven je prosječni materijal, tipičan za ovakva nalazišta.

U Višićima kod Čapljine izvršeno je pokusno iskopavanje na ostacima jedne vrlo velike rimske vile rustike. Iskopavanje će potrajati nekoliko godina, budući da je kompleks ruševina vrlo velik.

Na Ilidži kod Sarajeva nastavljeno je sistematsko istraživanje antičkog naselja. Iskopavanje je imalo donekle revizioni karakter s obzirom da su ovdje već u više navrata vršena iskopavanja od nestručnih, odnosno nedovoljno stručnih ljudi. Iskopavanja će se nastaviti u okviru radnih zadataka Muzeja grada Sarajeva.

U Grborezima kod Livna vršeno je zaštitno istraživanje srednjovjekovne nekropole. Nalazište je bilo ugroženo usljed eksploatacije pržine na tom mjestu. Prvo istraživanje dalo je odlične rezultate, tako da će biti potrebno i dalje sistematsko istraživanje.

Konzervatorski radovi na ostacima rimske vile IV vijeka n. e. na Mogorjelu kod Čapljine izvedeni su u ovoj godini u mnogo manjem opsegu nego je to bilo predviđeno. Novčana sredstva koja je u tu svrhu stavio na raspolaganje Narodni odbor sreza Čapljinskog, a djelomično i Zavod, bila su vrlo skromna, u svemu oko 200.000 dinara, tako da je izvršeno samo učvršćivanje zidova oko 70 metara dužine.

O okviru ovogodišnjih akcija na rekognosciranje terena izvršen je pregled Posavine između Bos. Šamca, Brčkog i Gračanice. Ove godine završen je sistematski pregled okolice Kalinovika.

Osim spomenutih istraživanja, pregledano je i šire područje Glasinca, da bi se ustanovila raširenost glasinčinskih ilirskih nekropola.

U svim ovim akcijama uglavnom su učestvovali stručnjaci Zemaljskog muzeja iz Sarajeva. U nekim

zahvatima učestvovao je i arheolog Zavoda, dok je neke radove Zavod izveo samostalno.

U domeni arheoloških spomenika kulture broj prekršaja Zakona bio je tokom 1955, u odnosu na prošle godine, vrlo malen. Možemo zapravo govoriti o jednom jedinom ozbiljnom prekršaju, samo s tom napomenom da je njime izgubljeno jedno cijelo neolitsko naselje, sa, vjerovatno, vrlo bogatim kulturnim inventarom. Slučaj se dogodio u selu Zubčići na desnoj obali rijeke Drine kod Fabrike azota (dušika) u Vitkovcima (Goražde). Na kritičnom mjestu industrija je planirala svoje objekte, tako da je buldožerom raznesen sav kulturni sloj velikog nalazišta. Obavijest o uništenju stigla je nakon što je sve bilo gotovo. Potraga za krivcem nije dala željeni rezultat. Nešto kulturna nezainteresovanost, a u izvjesnoj mjeri nedovoljna naobrazba svjedoka ovog uništenja doveli su do ovako teškog delikta, koji nam je ipak bilo nemoguće sudski progoniti.

Manje uništavanje jednog neolitskog naselja dogodilo se izgradnjom industrijskog preduzeća »Pobjeda« u Goraždu. Samo sticajem okolnosti ovdje je došlo do manjeg razaranja perifernog dijela arheološkog nalazišta.

STEĆCI

I ove godine se radilo na evidenciji, obradi i zaštiti stećaka. Jedna ekipa Zavoda dovršila je prikupljanje podataka na većem području oko Kalinovika i planine Treskavice. Prikupljeni podaci se sređuju i proučavaju. Građa o stećcima sa područja Čvrsnice i Vran-planine već je pripremljena za štampu.

U toku 1955-te godine dogodio se jedan drastičan slučaj uništavanja jedne nekropole stećaka u Kloti-

jevcu kod Srebrenice, što smo spomenuli u prošlogodišnjem izvještaju. Slučaj je ispitao i ustanovljeno je da je zaista znatan broj ukrašenih stećaka, nažalost, uz odobrenje funkcionera narodne vlasti, upotrijebljen kao građevni materijal za školsku zgradu. Zavod je preduzeo odgovarajuće mjere da se krivci privedu pred zakonsku odgovornost.

ZAŠTITA SPOMENIKA NARODNO OSLOBODILAČKE BORBE

Krajem septembra prošle godine Zavod je dobio stalnog službenika (diplomiranog studenta VPŠ — grupa istorija) kao referenta za zaštitu spomenika NOB-e. Od tog dana počelo je nešto intenzivnije prikupljanje podataka na terenu. Referent je za kraće vrijeme obišao teren sljedećih opština i srezova: Bihać, Bos. Novi, Prijedor, Sanski Most, Lušci Palanka, Drvar, Mostar i Trebinje. Ovaj način prikupljanja podataka o spomenicima NOR-a pokazao se kao najpouzdaniji i najbrži, budući su pismeni izvještaji koje smo dobivali od nekih srezova ili opština često nepotpuni i nesigurni. S druge strane referent je u mogućnosti da sagleda tehničko stanje spomenika i kasnije predloži mjere u cilju njihove zaštite. Nakon što su prikupljeni podaci prilazi se proučavanju spomenika i njihovoj sistematizaciji i predlažu mjere za zaštitu.

Zavod se, osim toga, bavio proučavanjem samog zadatka zaštite spomenika NOB-e, sugerirao saradnju i koordinaciju zainteresovanih ustanova na tom poslu (Muzeja Narodne revolucije, Saveza boraca, Istoriskog odjeljenja CKSK BiH) i zajedničko rješenje nekih osnovnih pitanja. U Zavodu je u tom smislu izrađen referat koji je bio predmet diskusije na jednoj konferenciji koju je sazvao Savjet za prosvjetu, nauku i kultura NR BiH. Nažalost, konferencija je bila okupirana problemom Muzeja tako da se pitanje zaštite spomenika NOB-e samo nagovijestilo. U tom referatu Zavod je postavio pitanje definicije spomenika NOB-e (da li pod spomenicima NOB-e podrazumijevati spomenike Revolucije, tj. da li tu obuhvatiti i one spomenike koji su vezani za važnije događaje prije 1941 g kao i one koji se odnose na poslijeratnu izgradnju). Baš u vezi definicije spomenika NOB-e

iskrsavaju različite poteškoće i mišljenja stručnjaka se često dijametralno razlikuju o tome što bi sve trebalo zaštititi (da li sve kuće narodnih heroja, neprijatelja uporišta, spomenike skulpture i slikarstva podignute poslije rata), kako da se izvrši podjela rada i uloga, a tako i prikupljenog materijala; da li postojeće pravne propise o zaštiti spomenika kulture jednostavno protegnuti i na spomenike NOB-e, ili ići na posebne zakonske propise?

Smatramo da je evidencija ovih spomenika zasada najvažniji posao da bi mogli dobiti neku predodžbu o tome kakav je fond i koliko je spomenika NOB-e do danas sačuvano. Na temelju tako prikupljenih podataka moći ćemo izvršiti selekciju vrijednijih spomenika i staviti ih pod specijalnu zaštitu. Paralelno s tim mogli bi da napravimo program zaštitnih mjera koje bismo morali pružiti ugroženim spomenicima u našoj Republici, a takvih je velik broj. Za izradu zajedničkog stava po najvažnijim osnovnim pitanjima predložili smo formiranje jedne komisije od predstavnika Istoriskog odjeljenja CK, Muzeja Revolucije, Saveza boraca i Zavoda. Komisija je formirana, što je svakako dobar početak za organizovan rad na ovoj, za nas važnoj grani spomenika iz naše prošlosti obzirom na njihovu ugroženost.

Zavod je izvodio konzervatorske radove na dvorcu u Ostrošcu kod Bihaća u kojem je god. 1942 boravio Vrhovni štab NOV-e i POJ-e. Poblize podatke o tim radovima sadrži izvještaj Arhitektonsko-konzervatorskog ostsjeka. Zatim je Zavod imao uvida u izgradnju i uređenje partizanskih groblja u Krajini, a koji su radovi obavljani na inicijativu sreskih organizacija saveza boraca NOR-a,

ORIJENTALNA EPIGRAFIKA

Rad ovoga sektora u 1955 godini bio je usmjeren prvenstveno na prikupljanje i obradu natpisa. Uporedo s tim prikupljeni su i potrebni podaci o nadgrobnim spomenicima, a naročito onim iz starijeg doba, tzv. »šehitskim nišanima«. Tako su u ovoj godini obrađena neka dosada još neispitana groblja u Sarajevu i spomenici u Tešnju. Zatim su ispitane šehitske nekropole u Butmiru, Glavogodini, Hadžićima, Pazarčiću, Ilijašu i Stupu. Završena je i obrada jedne veće nekropole u Hrasnici, gdje se nalazi oko 50 nišana iz starijeg doba. Ovaj lokalitet predviđen je za izgradnju, pa će njegovi spomenici biti preneseni i postavljeni na praznom prostoru u bližoj okolini nekropole. Obrada nekropole u Hrasnici obavljena je zajedno s referentom Zavoda za srednjovjekovne nadgrobne spomenike.

U svrhu prikupljanja natpisa i podataka o nadgrobnim spomenicima korišteno je ekipno rekognosciranje terena. Tako je jedna ekipa, pored ostalog, prikupila podatke i o navedenim spomenicima u kalinovičkom srezu. Ekipa je obišla: Kalinovik, Krbljane, Jažiće, Jelašca, Obalj, Tmuše, Romane, Kute, Sočane, Kutine, Hotovlje, Luko, Vrhovine, Hreljiće i Ulog.

Na izvjesnim spomenicima turske arhitekture, naročito onim sakralnog karaktera, nalaze se kaligrafski zapisi, ispisani na krečnom malteru, a koji često služe kao dekoracija zidova. Među ovima ima i takvih koji predstavljaju lijepe uzorke klasične arapske kaligrafije. Ovi zapisi ponekad imaju i potpise majstora-kaligrafa. Kao vrlo interesantan i važan primjer kaligrafskih ornamenata spomenuti nam je onaj u Hadži Sinanovoj tekiji u Sarajevu. Kako su ovi zapisi u dosta slabom stanju, a osobito velika rozeta na dvo-

rišnom zidu kod simahane, to je Zavod pristupio pripremnim radovima za njihovu konzervaciju. U tu svrhu izvršeno je kopiranje ornamenata, osim velike rozete, jer je postojala opasnost da se ona kopiranjem ne bi oštetila, a na nekim mjestima i upropastila. Naime, krečni malter ispod rozete odvojio se od svoje podloge - zida. Zato je velika rozeta samo detaljno fotografisana.

U vezi s radom jedne komisije Zavoda, koja se bavila ispitivanjem dekoracije unutrašnjosti Dizdareve džamije u Jajcu, kopirani su i kaligrafski ornamenta ove džamije, koji se tekstualno razlikuju od uobičajenih zapisa u drugim džamijama.

Za potrebe restauracije šadrvana Ferhadije džamije u Banjoj Luci kopirani su kaligrafski ornamenta sa unutrašnjosti kupole ovog objekta. Tu su u šest elipsastih polja veoma uspjelo ispisani citati iz Kurana o ritualnom pranju.

Koncem ove godine izvršeno je kopiranje ugroženih kaligrafskih ornamenata više prozora i vrata Husrev-begove džamije u Sarajevu. Ovi ornamenta su rad poznatog sarajevskog kaligrafa Islamovića, a rađeni su 80-tih godina prošlog stoljeća.

Na fasadi trijema Aladže džamije u Foči pronađeni su pod krečnim namazom potpisi nekolicine posjetnika ovom objektu, a među njima i potpis sa datumom poznatog turskog putopisca Evlija Čelebije.

Zavod je ove godine poslao svoga referenta za orijentalnu epigrafiku u Tursku u svrhu uvida u tursku epigrafiku i upoznavanje spomenika u Turskoj, o čemu donosimo posebnu bilješku u ovoj svesci našega godišnjaka.

ZAŠTITA KNJIGA

U pogledu zaštite knjiškog materijala nije učinjeno ništa što već nije spomenuto u izvještaju o radu Zavoda u 1954-oj godini. Izuzetno je jedna komisija učestvovala pri pregledu smještaja knjiga u franjevačkoj biblioteci u Kreševu. Iz izvještaja komisije vidi se da je prostor sadašnje franjevačke biblioteke u Kreševu veoma malen za smještaj velikog broja knjiga i trebalo bi da se preduzmu konkretne mjere kako bi se proširio prostor za potrebe knjižnice, unutar samostanske zgrade.

Zavod ima u planu da u saradnji sa zainteresovanim ustanovama u Sarajevu osposobi jedno lice koje

bi moglo da vrši konzervaciju isključivo knjiškog materijala.

Obilaskom terena naši su stručnjaci pronašli i dva veoma vrijedna evanđelja iz XVI st. Jedno se nalazi u posjedu Srpsko-pravoslavne episkopije u Mostaru i ima originalan okvir, također iz XVI. st., dok je drugo pronađeno u pravoslavnoj crkvi u Stocu, na kome je upisano i ime njegova pisara. To je Jovan Dijak. U 1956 god. ova evanđelja biće stavljena pod zaštitu države.

ZAŠTITA PRIRODNIH RIJETKOSTI

U 1955 godini Zavod je nastavio s istraživanjima na ugroženim objektima prirodnih rijetkosti, te su u tu svrhu izvršeni komisiski uviđaji na terenu sa vanjskim saradnicima. Nema sumnje, da je u sadašnje vrijeme našu najveću brigu predstavljao problem eventualnog održanja vodopada u Jajcu. Štetni zahvati koji su u prošlosti vršeni na samom vodopadu, njegovoj okolini, a naročito u dolini Plive, te na Velikom i Malom jezeru, doveli su ga u veoma teško stanje. Profesor Pevalek iz Zagreba saraduje sa Zavodom na proučavanju Jajca i okoline. Novija istraživanja samo su potvrdila ranije pretpostavke, da je vodopad kao prirodna ljepota, specijalno u svom prvobitnom izgledu, izgubljen i da je potrebno sačuvati neophodnu dokumentaciju za ovaj dragocjeni objekat. U tom smislu Zavod bi izdao i jednu publikaciju, gdje bi se objasnili uzroci propadanja vo-

dopada. Kao saradnici na toj publikaciji sudjelovali bi naši poznati stručnjaci.

Zavod je ispitao mogućnost izgradnje novog željezničkog mosta preko rijeke Plive za Sreticu i Drvar prema planu Transportnog preduzeća u Sarajevu. Kako je navedeni plan predviđao izgradnju mosta sa postavljanjem dva potpornja u koritu rijeke gdje je sedra, što bi dovelo do daljeg i jačeg erozionog dejstva vode odnosno ranjavanja njenog korita sa sedrom, to je predloženo da se izgradnja mosta izvodi na način kako bi se spriječila takva oštećivanja. Ovo tim više što bi planirana izgradnja mosta dovela taj objekat u teško stanje radi podlokanja vode u dijelovima oko potpornja u sedri, te bi za kratko vrijeme bilo potrebno ponovo graditi most sa jačim obalnim utvrđenjima i potpornjima. Stručnjaci iz navedenog preduzeća složili su se sa istaknutim

mišljenjem, te će se plan građenja prilagoditi prirodi terena.

Posjećeno je i područje rijeke Janja sa vodopadima, klisurama, sedrenim područjem, kao i područje izvora rijeke Plive, kada je konstatovano da su ova područja, vanredne prirodne ljepote, zasada veoma sačuvane, te da im je potrebno posvetiti odgovarajuću pažnju. Kako su sedrena područja pronađena u slivu rijeke Janja, a nema ih od utoka Janja u Plivu do izvora Plive, to će se daljnja istraživanja vršiti u tom pravcu, da se ustanovi odakle dolaze glavni sedrotvorci za čitavo ovo područje sliva Plive i Janja. Važno je napomenuti da se u ovoj oblasti nalazi mnogo prirodnih rijetkosti i fenomena od kojih treba napomenuti Oličko i Dragnić jezero, vodopad pod Bukvom i niže Sokoline, Klisure u Janju i druge.

Zavod je u 1955 godini organizovao također posjet u sedreno područje sa slapovima na Uni kod Martin Broda, te je konstatovano tom prilikom da je čitavo ovo područje još sačuvano, bez nekih zahvata u prošlosti, koji bi ugrozili pojedine slapove i kaskade. S obzirom da su u blizini slapova kuće okolnih stanovnika, to je ipak moralo doći do pojedinih otkidanja sedrenih blokova, a djelomice je sedra upotrebljavana kao građevni materijal. Međutim sve to nije nimalo umanjilo ljepotu pojedinih objekata i područja, niti je dovelo u pitanje rad sedrotvoraca. Važno je napomenuti da se u blizini ovog područja nalazi poznata »Milančeva kula« izgrađena od sedre kao i ostaci zidina manastira »Rmanj«, koje bi objekte trebalo podesnim konzervatorskim zahvatima restaurirati ili priložiti potrebnu dokumentaciju.

Važno područje djelatnosti službe zaštite prirodnih rijetkosti jest rad na sprječavanju štetnog djelovanja bujica i atmosferilija, odnosno zaštita tla, naročito na područjima s rijetkim geološkim oblicima i florom. Takav jedan teritorij nalazi se više samog Konjica, zove se Vrtaljica, dolomitno područje, s rijetkom florom. Zavod je pozvao na saradnju u tome pitanju službenike Biološkog instituta, te je područje posjećeno i prikupljen je materijal za proučavanje u cilju njegovog trajnog zaštićivanja.

Zavod je preduzeo i konkretne korake u cilju stvaranja prvih nacionalnih parkova u našoj Republici, pa je sa Upravom gradskih parkova i šuma organizirao posjet području Jahorine i Trebevića. Postoje predušlovi da se ove dvije planine, koje su već stavljene pod zaštitu kao prirodne ljepote, proglašaju nacionalnim parkom. Da bi se upoznali s organizacijom i izvršenim radovima u drugim republikama na problemu nacionalnih parkova, naš je stručnjak u ovoj godini posjetio nacionalni park Risnjak u Hrvatskoj kod Delnica, koji je poznat daleko i izvan naših granica naročito sa rijetkom florom i mnoštvom kraških fenomena.

Mogorjelo kao spomenik kulture iz rimskog doba značajan je i kao objekat prirodnih rijetkosti obzirom na rijetke vrste flore, koja se nalazi u tom području. Da bi se historijski objekti što više istakli i ukrasili određenom florom, a isto tako da bi se uklonile neke nepotrebne vrste koje štetno djeluju na same objekte, Zavod je u saradnji sa Institutom za šumarska istraživanja u Mostaru organizovao posjet Mogorjelu, te su doneseni zaključci za dalji rad. Tom prilikom razmotrena je mogućnost osnivanja dendrološke odnosno botaničke bašte na ovom mjestu.

Prema planu za 1955 godinu Zavod je proučio pojedine objekte na terenu u cilju njihove trajne zaštite i čuvanja. Na osnovu izvršenog terenskog rada i nakon konzultovanja sa svima zainteresiranim ustanovama, društvima i preduzećima, nakon odobrenja Komisije za prirodne rijetkosti stavio je pod zaštitu države slijedeće objekte:

- 1 Staru tisu u Bukovom Dolu, općina Olovo, srez Tuzla,
- 2 Dvije stare tise u Pepelarima, srez Zenica,
- 3 Staru orijašku krušku na Širokači, Sarajevo,
- 4 Veliku Koščelu u selu Orašju u Popovom Polju, srez Trebinje,
- 5 Oličko i Dragnić jezero u Jajcu,
- 6 Vodopad pod Sokolinom i vodopad kod Bukve u Janju, srez Jajce,
- 7 Izvor Plive, srez Jajce,
- 8 Izvor rijeke Žuće u šumskom području Žučaribnica, srez Zenica,
- 9 Slapove kod Martin-Broda i Štrbački buk kod Kestenovca, srez Bihać,
- 10 Crni izvor na rijeci Uncu kod Martin Broda, srez Bihać,
- 11 Izvor Paljanske Miljacke kod Pala, Sarajevo,
- 12 Pećinu u Brateljevićima kod Kladnja, Titovu pećinu kod sela Plahovića, Kladanj, pećinu kod Martin-Broda,
- 13 Klisuru Čude kod Olova, klisuru Ujča kod Kladnja, klisure na Miljacki kod Dovlića, klisuru u Janju, klisuru Tijesno između Jajca i Banjaluke,
- 14 Kameni svod na Miljacki kod Dovlića.

U svemu je u ovoj godini stavljeno pod zaštitu 25 objekata. Riješenja o zaštiti dostavljena su svim zainteresovanim strankama.

Naš Zavod najintenzivnije saraduje sa svima šumarskim organizacijama, a naši objekti su u najužoj vezi sa šumarstvom. Održano je u Društvu inženjera i tehničara šumara predavanje sa temom: »Zaštita prirodnih rijetkosti i šumarstvo«, sa projekcijama, gdje su problemi zaštite prirodnih rijetkosti tretirani sa stanovišta šumarstva.

Zavod je i u 1955 godini saradivao sa drugim zavodima u zemlji, specijalno sa zavodima Srbije i Hrvatske na zaštiti ljekovitog bilja koje je usljed pretjeranog sakupljanja ugroženo i prijeti mu opasnost da ga nestane sa nekih područja, zatim o pitanju novog Zakona o zaštiti prirodnih rijetkosti, stvaranja eventualnih zajedničkih rezervata, ostvarenja međurepubličkog savjetovanja i drugih problema.

Isto tako Zavod je saradivao u pitanju zaštite Pančičeve omorike sa Institutom za šumarska istraživanja u Sarajevu, sa Biološkim institutom u Sarajevu i zainteresovanim šumskim upravama. Uslijed znatne potražnje sjemena Pančičeve omorike iz inostranstva dolazi, prilikom ubiranja šišarica sa stojećih stabala, do velikih oštećenja te vrste omorike, te je eventualno ubiranje šišala potrebno ubuduće vršiti pod najstrožijim stručnim nadzorom. U pitanju izdvajanja objekata za zaštitu u Kozari planini i Plješivici Zavod je saradivao sa Direkcijom šuma u Banjaluci i sa Šumarskim institutom u Zagrebu.

Prilikom posjete našeg društva Beču Zavod je uspostavio saradnju sa tamošnjim ustanovama za zaštitu prirodnih rijetkosti, te će se obostrana iskustva koristiti u idućem radu na rješavanju problema zaštite, a vjerujemo da će doći i do razmjene stručnjaka između dvije zemlje u cilju proučavanja metoda rada i dosada provedene organizacije. Isto tako ostvarena je pismena saradnja sa zavodima u Salzburgu i sa Zavodom u Bonu.

Potrebno je specijalno naglasiti da je Zavod i u 1955 godini najuže saradivao sa svima šumskim upravama i šumarskim ustanovama, preduzećima i društvima, kod kojih je naišao na odziv.

ZAŠTITA SPOMENIKA KULTURE I NARODNI ODBORI

U vezi s reorganizacijom oblika narodne vlasti, tj. prelazom na sistem komuna, zaštita spomenika kulture i prirodnih rijetkosti našla se pred novim zadacima. Trebalo je, naime, u novonastaloj situaciji preduzeti brze korake u cilju efikasnije zaštite našeg kulturno-umjetničkog nasleđa. Zavod je radi toga prikupio raspoložive podatke o spomenicima na teritoriju NR BiH i nakon toga razaslao svoje službenike na teren. Uz rad na terenu upućeni službenici imali su i zadatak da upoznaju odgovorne rukovodioce novoformiranih srezova o kulturno-umjetničkom blagu i prirodnim rijetkostima na teritoriju sreza, o tehničkom stanju spomenika i mjerama koje bi trebalo preduzeti u cilju njihovog održanja. Rukovodioci većeg broja srezova pokazali su interes za stanje spomenika kulture i za prirodne rijetkosti i izrazili spremnost za njihovo održanje. Naravno, pritom nije izostalo ni uvjerenje da će se u budžetskim predračunima osigurati i sredstva za konzervaciju ili restauraciju značajnijih spomenika kulture. Tako je npr. Narodni odbor opštine Mostar osigurao u svom budžetu iznos od 4 miliona, Livno 500.000, Sarajevo 700.000, Goražde 100.000, Tuzla 280.000 i Zvornik 100.000. Kako se vidi, veoma su rijetki odbori koji su odvojili materijalna sredstva za održavanje spomenika kulture na svom području. Čak i sume koje su planirali veoma su male i nisu bile dovoljne ni za najnužnije zahvate na ugroženim objektima (izuzev Mostara). Ova činjenica zabrinjava kada se ima na umu da svi spomenici kulture na teritoriju naše Re-

publike, u pogledu obezbjeđenja materijalnih sredstava za njihovo održavanje, stoje u isključivoj brizi narodnih odbora, zbog čega u budžetu Zavoda u tu svrhu nisu odobravana nikakva materijalna sredstva.

No, teško stanje objekata diktiralo je da se tokom 1955 g. moraju izdvojiti izvjesna materijalna sredstva za njihovu zaštitu. Tako je Izvršno vijeće BiH na obrazložene prijedloge Zavoda naknadno iz svojih budžetskih rezervi odobrilo 10 miliona dinara za studisko-konzervatorske radove na Starom mostu u Mostaru i 6 miliona dinara za nastavak konzervatorskih radova na srednjovjekovnom gradu i neogotičkom dvorcu u Ostrošcu kod Bihaća.

Zavod je kod nadležnih organa tražio da se za 1956 g. i pored kredita koji će se odobriti u budžetima narodnih odbora predvide izvjesna sredstva iz centra za hitne i nepredviđene spasavalačke akcije i najznačajnije konzervatorske zahvate u Republici.

Polovicom godine jedna veća komisija, formirana rješenjem republičkog Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu, proučavala je dosadašnji rad i problematiku službe zaštite spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u BiH i pored ostalog zauzela stanovište da bi u interesu poboljšanja službe trebalo u svim savjetima za kulturu novoformiranih srezova uspostaviti referat zaštite spomenika kulture, a u mjestima sa brojnijim i značajnijim spomenicima da bi trebalo formirati uprave ili biroa za zaštitu (Sarajevo, Banja Luka, Jajce, Foča).

AGITACIJA, PROPAGANDA I PUBLICISTIČKA DJELATNOST

Polazeći od stanovišta da je popularisanje spomenika kulture jedan od vidova njihove zaštite, Zavod je učinio dalji napor na području agitacije i propagande. Službenici Zavoda održali su tokom godine niz javnih predavanja na narodnim i radničkim univerzitetima u Sarajevu i unutrašnjosti, zatim raznim kolektivima, a tako i preko radio službe u našoj Republici. Usto su napisali veći broj članaka u dnevnoj i stručnoj štampi. Treba također istaći učešće Zavoda i u organizaciji »Nedjelje muzeja, zaštite spomenika kulture i prirodnih rijetkosti«. Ovog puta otsjek za zaštitu prirodnih rijetkosti otvorio je lijep izlog u centru grada, dok je nekoliko službenika dalo svoje priloge za štampu i radio. Na izložbi »Desetgodišnjice prosvjete i kulture u BiH« služba zaštite bila je zastupljena s jednim lijepo aranžiranim panoom. Za službu popularizacije spomenika kulture i prirodnih rijetkosti i njihove zaštite na terenu Zavod je i ove, kao i prošle godine koristio manji broj kratkometražnih filmova strane proizvodnje.

Krajem godine stručnjaci Zavoda i njegovi saradnici pripremili su sav materijal potreban za štampanje četvrtog broja svog godišnjaka »Naše starine«.

Usprkos svih spomenutih uspjeha ipak se ne bi moglo reći da smo u cijelosti zadovoljili, niti je ova služba imala karakter nekog planski predviđenog programa. Ona se odvijala više spontano, rukovodena ili našim željama, ili stvarnim potrebama u datim situacijama. Ovo iz razloga što još uvijek nisu stvorene mogućnosti za jedan viši i organizovaniji oblik agitacije. Zavod, naime, za ove poslove nema posebnog službenika niti materijalnih a ni tehničkih (projekcioni aparat, diapozitivi) sredstava.

Za interne potrebe Zavod ima priručnu biblioteku sa više od 800 inventarskih brojeva (broj knjiga je veći, jer ima brojeva koji se odnose na po nekoliko knjiga). Tokom 1955 g. sačinjen je inventar po savremenim principima bibliotekarske službe i ustrojena kartoteka po alfabetu i struci.

OSTALI POSLOVI I PROBLEMI

Tokom godine Zavod je održavao tijesne veze sa Saveznim institutom za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, sa zavodima za zaštitu drugih republika kao i drugim sličnim stručnim naučnim ustanovama, u zemlji i inostranstvu. Ta veza se održavala putem razmjene publikacija (inostranstvo), osobito angažovanjem stručnjaka za različite komisije formirane od Zavoda. Tokom godine jedan je službenik, na bazi razmjene, boravio u Francuskoj, drugi službenik putovao je, uz materijalnu pomoć Zavoda, u Tursku u sastavu ekskurzije istoričara BiH, dok su dva stručnjaka putovala u Beč u sastavu ekskurzije Mu-

zejsko-konzervatorskog društva BiH, od kojih je jedan, tom prilikom, prisustvovao kao posmatrač pri radu Komisije ICOM-a za konzervaciju slika. Na stanak muzejsko-konzervatorskih radnika na spomenicima NOB-e, koji je održan u Ljubljani, išao je direktor Zavoda, dok su tri službenika prisustvovala savjetovanju konzervatora FNRJ, također, u Ljubljani.

U ovoj godini pojačana je veza sa turističkim organizacijama učešćem naših stručnjaka u odborima i organima tih organizacija.

Jedna od glavnih teškoća, koja je još uvijek ostala neotklonjena, jest problem službenih prostorija, koji čak postaje i gori kad se uzme u obzir da se broj službenika stalno povećava. Istina, Zavod je našao djelomično rješenje osposobljavanjem nekoliko manjih prostorija u Moriča hanu, u kojima su smještene kancelarije stručnih referenata. No, ne može se reći da te prostorije odgovaraju svojim potrebama, ali je ovo rješenje nastalo iz nužde, mada skopčano s većim materijalnim izdacima i otezanjem u radu, budući je sada ustanova praktično podijeljena u dva dijela, udaljena 2—3 km jedan od drugog. Nema sumnje da je ovo rješenje nepovoljno i ne može zadovoljiti ni

minimalne zahtjeve za smještaj savremene konzervatorske radionice ili dokumentacionog materijala.

Materijalne teškoće, smještajni uslovi, kadrovi i često nedovoljno brižan odnos narodnih vlasti i građana prema spomenicima kulture i prirodnim rijetkostima zasada su još uvijek problemi koji bacaju u zasjenak sve ostale poteškoće s kojima se Zavod susreće.

Pa i usprkos svega toga smatramo da je najteži dio puta već pređen i da pretstoji daljnje poboljšanje službe zaštite spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u našoj Republici.